

บทคัดย่อ

ชื่อเรื่อง	การพัฒนาการผลิตพืชสมุนไพรด้วยระบบเกษตรอินทรีย์ของชาวบ้านหมู่ที่ 1 หมู่ที่ 11 ตำบลท่ามะไฟหวาน อำเภอแก่งคร้อ จังหวัดชัยภูมิ
ผู้วิจัย	นางสุนันทา โรจน์เรืองโร และคณะ
แหล่งทุนวิจัย	สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝายวิจัยเพื่อท้องถิ่น
ปีที่ทำวิจัย	พฤษภาคม 2556 – ธันวาคม 2557

วัตถุประสงค์ของโครงการ เพื่อศึกษาบริบทและสภาพนิเวศของชุมชนที่สอดคล้องกับการปลูกพืชสมุนไพรในระบบเกษตรอินทรีย์ เพื่อศึกษานิตและประเภทของพืชสมุนไพรที่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมและการปลูกในระบบเกษตรอินทรีย์ เพื่อศึกษาปัจจัยเงื่อนไขสำคัญและศักยภาพที่เป็นต้นทุนสำคัญในการปลูกพืชสมุนไพร เพื่อศึกษาสภาพปัญหาและอุปสรรคสำคัญที่ผ่านมาของการปลูกพืชสมุนไพรในระบบเกษตรอินทรีย์ของชุมชนท่ามะไฟหวาน และสุดท้ายเพื่อหารูปแบบการพัฒนาการผลิตพืชสมุนไพรด้วยระบบเกษตรอินทรีย์ของชาวบ้าน หมู่ 1 หมู่ 11 ตำบลท่ามะไฟหวาน อำเภอแก่งคร้อ จังหวัดชัยภูมิ

เทือกเขาภูแล่นคาจังหวัดชัยภูมิ มีพื้นที่ 622,608.75 ไร่ มีลักษณะเป็นภูเขาที่ยกตัวขึ้นจากระดับน้ำทะเลปานกลาง ตั้งแต่ 300 – 1,038 เมตร เฉพาะพื้นที่วิจัยมีความสูงจากระดับน้ำทะเล อยู่สูงจากระดับน้ำทะเล 445- 500 เมตร พื้นที่ราบตรงกลางเป็นแอ่งกระทะคล้ายปากภูเขาไฟขนาดใหญ่ ซึ่งมีทั้งที่ราบ ที่ราบข่มน้ำ ที่ลาดเอียงมากและเอียงน้อย สลับกันไป สภาพภูมิประเทศสามารถเป็นตัวแทนของภาคอีสานได้ เป็นต้นกำเนิดของแม่น้ำลำปะทาวที่ไหลลงแม่น้ำชี ลำปะทาวยังหล่อเลี้ยงชีวิตชาวจังหวัดชัยภูมิ ซึ่งเส้นทางน้ำลำปะทาวในปัจจุบันไหลพาดผ่านพื้นที่เกษตรกรรมและที่ตั้งชุมชน(หมู่บ้าน) จำนวน 57 ชุมชน 15 ตำบล 3 อำเภอของจังหวัดชัยภูมิ

เพราะเหตุที่ผลกระทบจากการใช้สารเคมีทางการเกษตรมีผลต่อสุขภาพของชาวบ้านลุ่มน้ำลำปะทาว และชาวชัยภูมิที่ใช้น้ำ พระสงฆ์และฆราวาสที่เห็นด้วยจึงร่วมกันรณรงค์ด้วยกิจกรรมธรรมยาตราเพื่อฟื้นฟูชีวิตและสิ่งแวดล้อมลำปะทาวตั้งแต่ปี 2542 จนถึงปัจจุบัน และคาดหวังว่างานวิจัยนี้จะทำให้เห็นทางออก

อุณหภูมิของท่ามะไฟหวาน 2 หมู่ รวมตลอดทั้งปี คือ 22-40 °C ความชื้นสัมพัทธ์ 30-85 Rh% ปริมาณน้ำฝน 0-300 มม. ในปี 2557 ท่ามะไฟหวานค่อนข้างแล้ง ฝนตกหนักเพียง 2 เดือนคือเดือนสิงหาคม 100-200 มม. และเดือนกันยายน 200-300 มม. ความเข้มแสงวัดช่วงเวลา 12.00-14.00 น. ของสิงหาคม – กันยายน 2556 อยู่ระหว่าง 765.87- 1046.36 (x100 Lux)

ด้วยสภาพภูมิประเทศและภูมิอากาศเช่นนี้ทำให้มีพืชสมุนไพรที่ขึ้นได้ดี โดยขึ้นเองตามธรรมชาติและที่เจ้าของบ้านปลูกขึ้นทั้งสิ้น 348 ชนิด (จากพื้นที่ประมาณ 30-40% ของทั้งหมด) จากการสังเกตพบว่า

สมุนไพรที่เจริญเติบโตได้ดีในพื้นที่โนน ได้แก่ ขมิ้นชัน เสดดพังพอน ญ่าปักกิ่ง ฟาทะลายโจร บัวบก รางจืด เพชรสังฆาต ทองพันชั่ง ว่านชักมดลูก อัญชัน ดีปลี ไพล มะหาด สมอพิเภก มะขามป้อม คำไทย เถาวัลย์เปรียง กำแพงเจ็ดชั้น

สมุนไพรที่เติบโตได้ดีในพื้นที่ราบลุ่ม ได้แก่ เสดดพังพอน ญ่าปักกิ่ง บัวบก รางจืด เพชรสังฆาต มะหาด คำไทย เถาวัลย์เปรียง ทองพันชั่ง อัญชัน

ปัจจัยและเงื่อนไขสำคัญอันเป็นศักยภาพและต้นทุนในการปลูกสมุนไพรอินทรีย์มาจาก

2 ด้านได้แก่ บัณฑิตเอื้อภายนอกชุมชน กับบัณฑิตเอื้อภายในชุมชน

บัณฑิตภายนอกได้แก่ กระแสจากภายนอกประเทศที่ต้องการพืชเกษตรอินทรีย์ และนโยบายของประเทศไทยต้องการลดการนำเข้ายา, อาหารเสริม, เครื่องสำอาง ตลอดจนการมีเครือข่ายคือมูลนิธิโรงพยาบาลเจ้าพระยาอภัยภูเบศร

บัณฑิตภายในได้แก่การรณรงค์สร้างความเข้าใจเกี่ยวกับอันตรายของสารเคมี ได้สร้างจิตสำนึกต่อคนในพื้นที่สะสมเพิ่มขึ้นมาเป็นเวลา 15 ปี ประกอบกับการได้ทำวิจัยทุนสนับสนุนจาก สกว. ถึง 2 โครงการก่อนหน้านี้เป็นเรื่องสมุนไพร และการลดรายจ่าย ทำให้คนสนใจเรื่องปัญหาสุขภาพ และการลดรายจ่ายด้วยการใช้ปุ๋ยชีวภาพ

แต่เหตุผลที่ทำให้ไม่ยากทำเกษตรอินทรีย์ เนื่องจากการทำเกษตรอินทรีย์ใช้งบประมาณค่อนข้างสูง เช่น ค่าแรงงานตากหญ้าแทนการใช้ยาฆ่าหญ้าแพงกว่า ต้องใช้ความเพียรสูงกว่า แม้ว่าผลผลิตอินทรีย์จะมีราคาสูงแต่ชาวบ้านเข้าไม่ถึงแหล่งตลาด เข้าไม่ถึงการรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ เข้าไม่ถึงแหล่งความรู้ในการทำมาตรฐาน ไม่มีความรู้ในการปลูกสมุนไพร

การเก็บข้อมูลในระยะที่ 1 ทำให้เห็นยุทธศาสตร์การดำเนินงาน 5 ข้อแล้วหลอมรวมเป็น 3 แผนงานสำหรับการทดลองระยะที่ 2 ได้แก่

แผนงานส่วนที่ 1 การใช้ระบบกลุ่มเอื้อบัณฑิตการผลิต

แผนงานส่วนที่ 2 การทดลองปลูกเพื่อการเรียนรู้ของสมาชิก

แผนงานส่วนที่ 3 การสร้างระบบควบคุมภายใน

ผลการปฏิบัติการจาก 3 แผนงานได้เกิดการปรับเปลี่ยนของเกษตรกร โดยไม่ใช้สารเคมีทุกชนิด ไม่เผาวัชพืช รวมพื้นที่ในการปรับเปลี่ยนทั้งสิ้น 179 ไร่ 80 ตารางวา และได้รูปแบบการพัฒนาการผลิตพืชสมุนไพร ซึ่งอ่านรายละเอียดได้ในบทที่ 5 สรุปผลการวิจัย ดังนี้

การแก้ปัญหาสภาพพื้นที่

พื้นที่ๆ มีความลาดเอียงจะต้องการป้องกันการชะล้างของหน้าดินด้วยการการไถแปลงขวางทิศทางน้ำ การตั้งแปลงขวางทางน้ำไหล การทำแนวชะลอน้ำ ส่วนพื้นที่ราบ ราบชุ่มน้ำ ควรทำทางระบายน้ำไปยังจุดที่ต่ำกว่าเพื่อแก้ปัญหาหน้าท่วมขังผลผลิตในฤดูฝน

การป้องกันการปนเปื้อนจากภายนอกทั้งภาคพื้นดิน การป้องกันการปนเปื้อนด้านอากาศ ปัญหาการปนเปื้อนอื่นๆ เช่น ปัญหาห้องน้ำ ปัญหาดอกสั้ว ปัญหาขยะ ปัญหาน้ำที่ใช้ทำการเกษตร ปัญหาดินที่ขาดความอุดมสมบูรณ์ ล้วนมีทางเลือกในการแก้ปัญหาจากงานวิจัย

การปลูกสมุนไพรที่มีความเหมาะสมกับสภาพพื้นที่และการจัดการน้ำ

งานวิจัยได้เสนอตัวอย่างรูปแบบการปลูกสมุนไพรแบบกลางแจ้ง แบบร่มรำไร แบบค่อนข้างร่ม ในพื้นที่ๆ จัดการน้ำไม่ได้อาศัยแต่น้ำฝนไว้หลายรูปแบบ ทั้งในพื้นที่ๆ สามารถจัดการน้ำได้ยังมีตัวเลือกที่มากขึ้นกว่าเดิม สำหรับวิธีการปลูกสมุนไพรชนิดต่างๆ ได้รวบรวมทั้งภูมิปัญญาพื้นบ้าน จากหนังสือ จากออนไลน์และจากประสบการณ์ตรงในงานวิจัย ผสมรวมกันไว้ ในภาคผนวกเรื่องคู่มือการเพาะปลูกพืชสมุนไพรอินทรีย์ของรายงานวิจัยเล่มนี้

ปัญหาการตลาด

ปัญหาการปลูกที่ไม่มีแหล่งรับซื้อ โครงการนำเสนอการขอรับมาตรฐานซึ่งมีหลายแบบ ขึ้นอยู่กับงบประมาณของผู้ปลูก แต่สำหรับแนวทางการแก้ไขปัญหาการตลาดของกลุ่มแล้ว งานวิจัยได้นำเสนอมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ท่ามะโพน ซึ่งเป็นมาตรฐานท้องถิ่นอันเป็นผลผลิตจากงานวิจัย

สำหรับปัญหาและอุปสรรคจากการทำวิจัย ส่วนมากมาจากความรู้ ทำให้ไม่ได้ผลผลิตเท่าที่ควรหรือบางคนล้มเหลวเลยก็มี เป็นบทเรียนของการปลูกครั้งต่อไป ซึ่งงานวิจัยได้นำเสนอข้อควรหลีกเลี่ยงดังกล่าวไว้แล้ว

การทำงานวิจัยนั้นนอกจากจะทำให้เราทราบรูปแบบการพัฒนาการผลิตพืชสมุนไพรด้วยระบบเกษตรอินทรีย์แล้ว ยังส่งผลกระทบจากการวิจัยมากมายให้เกิดขึ้นในพื้นที่

อันดับแรกทำให้เกิดกลุ่มวิสาหกิจชุมชนสมุนไพรอินทรีย์ตำบลท่ามะโพน ลำดับต่อไปทำให้เกษตรกรเข้าใจการผลิตแบบเกษตรอินทรีย์เกิดการปรับเปลี่ยนในพื้นที่ 179 ไร่ 80 ตารางวา ซึ่งสูงกว่าเดิมที่คาดหวังไว้เพียง 50 ไร่เท่านั้น อีกทั้งความรู้จากการปลูกสมุนไพรยังถูกถ่ายทอดโดยสมาชิกกลุ่มไปยังสามเณรศีลจาริณี วัดป่าสุคะโต ต.ท่ามะโพน เมษายน 2557

หัวหน้าโครงการได้ถูกเสนอชื่อเป็นคณะทำงานย่อยเพื่อออกติดตามประเมินผลการดำเนินงานตามโครงการตลาดกลางวัตถุดิบสมุนไพรภาคตะวันออกเฉียงเหนือจังหวัดมหาสารคาม คำสั่งจังหวัดมหาสารคามที่ 2210/2556

และยังได้ช่วยผลักดันให้เกิดการแก้ไขปัญหายะของชุมชนโดยร่วมมือกับอบต.ท่ามะโพน และ รพ.สต.ท่ามะโพน

ผลกระทบจากงานวิจัยได้ทำให้ผลผลิตเกษตรอินทรีย์ของกลุ่มเป็นที่น่าสนใจเพราะได้มีการรับรองในระดับท้องถิ่น ทำให้ขายได้เกษตรกรก็เริ่มมีกำลังใจทำงานเพื่อผืนดินผืนน้ำต่อไป

ข้อเสนอแนะควรมีการสร้างการตลาดด้วยกลุ่มเอง ประสานงานกับโครงการตลาดกลางวัตถุดิบสมุนไพรอย่างสม่ำเสมอ ทำการแปรรูปเพื่อเพิ่มมูลค่า และทำโรงอบโรงตาก และขอรับการตรวจมาตรฐานที่สูงขึ้นไปในอนาคต เพื่อสุขภาพและคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นของทุกคน